

Ю. М. Юркевич*

ПРИПИНЕННЯ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ З ПРАВОНАСТУПНИЦТВОМ ЗА РІШЕННЯМ СУДУ

Створення гармонійної та ефективної системи цивільного законодавства України вважається одним з найголовніших завдань у процесі розвитку та вдосконалення чинної нормативної бази.

Цивільним кодексом України встановлено, що у випадках, передбачених законом, злиття, приєднання поділ та перетворення юридичної особи може здійснюватися за рішенням суду.

Реформування цивільного законодавства зумовлює необхідність переосмислення суті та значення цілої низки юридичних категорій, а важливість наукового дослідження питань щодо припинення юридичних осіб з правонаступництвом на підставі рішення суду обумовлена також процесами інтеграції нашої держави до європейського і світового співтовариства та доцільністю врахування позитивного досвіду зарубіжних держав з цих питань.

Дослідженню даної наукової проблематики присвятили свої праці такі вчені, як: Н. Асеєва, С. Мартишкін, В. Степанов, С. Грядов, В. Джузь та інші.

Метою цієї наукової статті є здійснення детального теоретичного аналізу припинення юридичних осіб з правонаступництвом за рішенням суду, ознайомлення з порядком правового регулювання даних питань у деяких зарубіжних країнах, а також вироблення на основі цього власної позиції щодо необхідності вдосконалення чинного законодавства України.

Необхідно наголосити, що роль суду у процедурах реорганізації юридичних осіб є досить істотною в багатьох зарубіжних країнах.

Положення, відповідно до яких реорганізація може здійснюватися на підставі рішення державного органу чи суду, як правило, відсутні в західноєвропейських правових системах. Ініціатива проведення реорганізації належить керівникам товариств, що беруть в них участь, крім цього, вона надається учасникам товариств, а у відповідності до англійського права — і кредиторам. У французькому праві в рамках законодавства про банкрутство товариство можуть зобов'язати здійснити реорганізацію у відповідності до планів відновлення його платоспроможності, передбачених законом. Таке рішення приймається судом, хоча переважно реорганізація є добровільною, рішення про яку не може бути прийняте ні судом, ні державними органами¹.

Особливий інтерес і одночасно багаточисельні спори викликає американська система реорганізації у разі неплатоспроможності. Вхідження у процедури неплатоспроможності може бути як добровільне, так і примусове. Процедура реорганізації розпочинається поданням заяви або кредитором, або боржником. Якщо заява про примусову реорганізацію подається кредиторами, то до такої заяви ставляться такі ж вимоги, як і до заяви про примусову ліквідацію. Слід зауважити, що у разі процедури примусової реорганізації необхідним є також складення плану реорганізації, який підлягає затвердженню судом².

Російське законодавство передбачає, що у тих випадках, коли засновники (учасники), уповноважений з цієї метою орган чи орган самої юридичної особи не здійснять реорганізацію у вказаний в рішенні уповноваженого державного органу строк, суд за позовом уповноваженого державного органу призначає зовнішнього керуючого юридичною особою, якому доручає проведення реорганізації³.

© Юркевич Ю. М., 2009

* аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка

¹ Брагинский М. И. Реорганизация и ликвидация юридических лиц по законодательству России и стран Западной Европы. — М.: Юристъ, 2000. — С. 78-79.

² Степанов В. И. Правовое регулирование несостоятельности в Германии, США, Англии, Франции и России / В. И. Степанов // Актуальные проблемы гражданского права: Сборник статей / Под ред. М. И. Брагинского; Исслед. центр частного права, Рос. школа частного права. — М.: Статут, 1999 — С. 207-213.

³ Грядов С. И., Удалов В. А. Реорганизация, ликвидация и банкротство коммерческих организаций: Лекция / С. И. Грядов, В. А. Удалов. — М.: Изд-во МСХА, 1996. — С. 4.

Відповідно до норм англійського права реорганізація здійснюється під суворим судовим контролем, що забезпечується Високим судом (High Court), який є спеціалізованою палатою по корпоративному праву. Товариство, ліквідатор, кредитор чи учасник звертаються з питань реорганізації до суду, останній приймає рішення про проведення загальних зборів різних груп, що беруть участь в проєкті. Якщо інтереси однієї і тієї ж групи учасників відрізняються, то утворюються підгрупи. Суддя має право не скликати зборів, якщо вважає, що проєкт неможливо реалізувати. Суд також може розглядати питання, що стосуються правил голосування за довіреністю, — зокрема якщо йдеться про іноземних учасників чи кредиторів. Опубліковане повідомлення (не розсилається кожному учаснику) про скликання загальних зборів повинно містити інформацію про місце та умови отримання кредитором та учасниками копій відповідних документів. У відповідності до п. 5 розділу 426 Закону про компанії 1985 р. такі копії повинні надаватися безплатно. За недотримання вказаних умов керівники можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності. Суд перевіряє точність цих положень, навіть якщо відхилення від них не заподіюють ніякої шкоди⁴.

Викладене свідчить про досить значну роль суду у разі реорганізації юридичних осіб за законодавством багатьох зарубіжних держав.

Припинення юридичних осіб шляхом злиття, приєднання, поділу та перетворення на підставі рішення суду є примусовим припиненням юридичних осіб з правонаступництвом, тобто таким, що здійснюється не добровільно, а із застосуванням заходів державного примусу.

Чинним законодавством України чітко визначено підстави примусового припинення юридичних осіб, серед яких слід виділити наступні:

1) рішення суду щодо припинення юридичної особи, що не пов'язано з банкрутством юридичної особи у зв'язку з:

— визнанням недійсним запису про проведення державної реєстрації через порушення закону, допущені при створенні юридичної особи, які не можна усунути;

— провадженням нею діяльності, що суперечить установчим документам, або такої, що заборонена законом;

— невідповідністю мінімального розміру статутного фонду юридичної особи вимогам закону;

— неподанням протягом року органам державної податкової служби податкових декларацій, документів фінансової звітності відповідно до закону;

— наявністю в Єдиному державному реєстрі запису про відсутність юридичної особи за вказаним її місцезнаходженням (ст. 38 Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців”);

2) рішення відповідних органів державної влади (дана підстава визначена ст. 106 ЦК України);

3) у випадках, визначених законом, юридична особа також припиняється у порядку, встановленому Законом України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”.

У юридичній літературі вказується, що національне законодавство дійсно спрямоване на відновлення платоспроможності боржника і тільки при можливості відновити його фінансову здатність відповідати по своїх зобов'язаннях передбачено застосування процедури банкрутства⁵. Дослідження відповідного законодавства України дозволило окремим вченим дійти до висновку, що після прийняття нової редакції Закону України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” намітився відступ від “прокредиторської” системи, закладеної у попередній редакції Закону України “Про банкрутство”, а також, що на даний час законодавство України про банкрутство відповідає “помірковано продебіторській” концепції⁶.

⁴ Брагинский М. И. Указ. работа. — С. 88.

⁵ Асеева Н. Реорганізація неплатоспроможного підприємства як спосіб відновлення економічної незалежності / Н. Асеева // Право України. — 2006. — № 7. — С. 59.

⁶ Афанасьев Р. Г. Проблеми правового регулювання банкрутства за законодавством України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 “Господарське право; господарсько-процесуальне право” / Р. Г. Афанасьев. — Донецьк, 2001. — С. 3.

На думку російського науковця С. Мартишкіна, відсутність у юридичної особи, щодо якої здійснюється реорганізація, необхідних засобів для дострокового виконання зобов'язань і відшкодування збитків, робить також неможливою реорганізацію юридичної особи без задоволення вимоги кредитора. Дане положення фактично визначає і ще одне важливе правило реорганізації, яке, на думку вченого, доцільно закріпити в Цивільному кодексі, — юридична особа, що відповідає ознакам неплатоспроможності (банкруства), не може бути реорганізована⁷.

Грунтовне дослідження реорганізаційних процедур інституту неспроможності здійснив В. Джунь. Науковець зазначив, що у чинному законодавстві України про банкруство передбачено дві процедури врегулювання проблеми заборгованості боржника, а саме: процедура санації та ліквідаційна процедура. Процедура санації належить до категорії реорганізаційних процедур, техніко-юридичний механізм яких спрямований на уникнення визнання неплатоспроможного боржника банкрутом з ліквідацією його майнових активів. Метою реорганізаційних процедур є відновлення платоспроможності боржника і задоволення сукупних вимог кредиторів без застосування заходів ліквідації майна та припинення його (боржника) правосуб'єктності.⁸

Справи про припинення юридичних осіб розглядаються господарськими судами. Відповідно до ст. 2 Господарсько-процесуального кодексу України господарський суд порушує справу зокрема за позовними заявами державних та інших органів, які звертаються до господарського суду у випадках, передбачених законодавчими актами України. У зв'язку з цим слід підкреслити, що до підвідомчості господарських судів належать в тому числі справи про банкруство та справи за заявами органів Антимонопольного комітету України з питань, віднесених законодавчими актами до їх компетенції.

Слід звернути увагу на Правові позиції, висловлені судовою колегією в цивільних справах Верховного Суду України в зв'язку з аналізом причин перегляду судових рішень у цивільних справах у 1996 році від 01.12.1997 р., у п. 10 яких чітко вказано, що відповідно до ст. 19 Закону України “Про господарські товариства” вирішення питання про реорганізацію акціонерного товариства є компетенцією вищого органу цього товариства, а не суду. При цьому судова колегія зазначила про те, що реорганізація товариства, що зловживає своїм монопольним становищем на ринку, може здійснюватися шляхом його примусового поділу в порядку, передбаченому чинним законодавством, а також, що Законом України “Про Антимонопольний комітет України” встановлено право Антимонопольного комітету давати обов'язкові для виконання розпорядження про примусовий поділ монопольних утворень⁹.

Чинним законодавством не встановлено переліку підстав прийняття судом рішень про примусове припинення юридичних осіб шляхом злиття, приєднання, поділу та перетворення. Водночас ми підтримуємо точку зору, висловлену у Правових позиціях ВСУ від 01.12.1997 р., і вважаємо, що рішення суду слід розглядати як підставу примусового припинення юридичних осіб, а не як рішення про їх припинення.

Для з'ясування особливостей припинення юридичних осіб з правонаступництвом на підставі рішення суду варто зупинитися на аналізі компетенції суду щодо розгляду справ за заявами органів Антимонопольного комітету України з питань, віднесених законодавчими актами до його повноважень. Забезпечення виконання рішень уповноважених органів державної влади про припинення юридичних осіб з правонаступництвом можливе лише шляхом звернення зазначених органів до суду.

Чинним законодавством України право приймати рішення про примусове припинення юридичних осіб з правонаступництвом надано Антимонопольному комітету України (далі — АМК). АМК, у разі невиконання юридичною особою рішення про примусовий поділ юридичної особи, вправі звертатися до суду з метою забезпечення його виконання.

⁷ Мартышкин С. В. Понятие и признаки реорганизации юридического лица: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Мартышкин Сергей Викторович. — Самара, 2000. — С. 171.

⁸ Джунь В. Про необхідність розширення кола реорганізаційних процедур інституту неспроможності / В. Джунь // Право України. — 1999. — № 2. — С. 11.

⁹ Правові позиції, висловлені судовою колегією в цивільних справах Верховного Суду України в зв'язку з аналізом причин перегляду судових рішень у цивільних справах у 1996 році від 01.12.1997 р. [Електронний ресурс]. — К.: CD-видавництво “Інфодиск”, 2008.

Суд за результатами розгляду подання АМК України може погодитися з його висновками про необхідність примусового поділу суб'єкта господарювання або визнати рішення про примусовий поділ недійсним. Підставами для відмови АМК у задоволенні його подання можуть слугувати підстави для зміни, скасування чи визнання недійсними рішень органів АМК України, визначені ст. 59 Закону України "Про захист економічної конкуренції" від 11.01.2001 р., № 2210-III, а саме:

- 1) неповне з'ясування обставин, які мають значення для справи;
- 2) недоведення обставин, які мають значення для справи і які визнано встановленими;

- 3) невідповідність висновків, викладених у рішенні, обставинам справи;
- 4) порушення або неправильне застосування норм матеріального чи процесуального права.

При цьому порушення або неправильне застосування норм процесуального права може бути підставою для зміни, скасування чи визнання недійсним рішення тільки за умови, якщо це порушення призвело до прийняття неправильного рішення.

Прийняття рішення судом про примусовий поділ відповідно до заяви АМК, однак, не означає абсолютної чіткості та однозначності в здійсненні подальшої процедури примусового поділу. Це стосується зокрема порядку призначення та діяльності комісії з припинення юридичної особи. ЦК встановлено, що призначення комісії з припинення юридичної особи, встановлення порядку та строків її припинення належить до компетенції учасників юридичної особи, суду або органу, що прийняв рішення про її припинення. Враховуючи, що ст. 38 Закону України "Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців" від 15.05.2003 р., № 755-IV, яка встановлює порядок державної реєстрації припинення юридичної особи на підставі судового рішення, що не пов'язане з банкрутством юридичної особи, наділяє суд правом (але не обов'язком) призначення комісії з припинення лише у разі ліквідації юридичної особи, вказані дії зобов'язаний вчиняти АМК як орган, що прийняв рішення про примусовий поділ.

Неоднозначно трактуватися може також положення, згідно з яким передавальний акт чи розподільчий баланс затверджується учасниками юридичної особи або органом, який прийняв рішення про її припинення. Спірним видається питання про особу органу, який прийняв рішення про припинення юридичної особи, адже під ним, з одного боку, можна розуміти орган юридичної особи, уповноважений на це установчими документами, з іншого, — відповідний орган державної влади у разі прийняття ним рішення про примусове припинення юридичної особи. На нашу думку, законодавець під органом, який прийняв рішення про припинення юридичної особи, у ст. ст. 105, 107 ЦК розуміє власне відповідний орган державної влади, якого, у зв'язку з наданням права приймати рішення про примусове припинення юридичних осіб, зобов'язує здійснювати контроль за належним виконанням прийнятого рішення, зокрема затверджувати передавальний акт чи розподільчий баланс.

Окремо слід зупинитися на доцільності збереження у процедурі примусового припинення юридичних осіб такого органу як комісія з припинення юридичної особи.

З моменту призначення комісії до неї переходять повноваження щодо управління справами юридичної особи, а виконання її функцій може бути покладено на орган управління юридичної особи. Очевидно, що учасники юридичної особи або орган, уповноважений на це установчими документами, а отже і підзвітний їм виконавчий орган (орган управління), є не зацікавленими у належному і швидкому виконанні рішення про примусове припинення. Тому, у разі покладення виконання функцій комісії з припинення на орган управління, її діяльність буде неефективною. З іншого боку, відповідний орган державної влади не має інших альтернатив у питаннях формування комісії, адже забезпечення належного та законного проведення реорганізації вимагає наявності необхідної фахової підготовки. Крім цього, комісія з припинення здійснює управління справами юридичної особи, що зумовлює також необхідність встановлення додаткової відповідальності її членів у разі неналежного виконання своїх обов'язків чи здійснення діяльності всупереч інтересам юридичної особи.

На підставі наведеного вважаємо, що у разі примусового припинення юридичних осіб з правонаступництвом:

- по-перше, повинна бути підвищена роль суду у такій процедурі, зокрема посилені його контрольні повноваження;

- по-друге, необхідно встановити особливу процедуру вчинення певних дій.

З цією метою до виключних повноважень суду слід віднести затвердження передавального акта чи розподільчого балансу і призначення комісії з припинення юридичної особи.

Необхідно також встановити особливі вимоги до персонального складу комісії у разі примусового припинення юридичних осіб з правонаступництвом. У зв'язку з цим можна запровадити інститут, схожий до того, що передбачений Законом України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" від 14.05.1992 р., № 2343-XII. Даним законом у справу про банкрутство введена така фігура як арбітражний керуючий, діяльність якого, як підкреслюється у наукових джерелах, є професійною¹⁰. Якщо інше не передбачено законом, арбітражним керуючим (розпорядником майна, керуючим санацією, ліквідатором) може бути призначено фізичну особу-суб'єкта підприємницької діяльності, яка має вищу юридичну або економічну освіту, володіє спеціальними знаннями та не є зацікавленою особою щодо боржника і кредиторів. Арбітражні керуючі, якщо інше не передбачено законом, діють на підставі ліцензії арбітражного керуючого, виданої уповноваженим органом на підставі закону. Анулювання ліцензії арбітражного керуючого під час здійснення ним своїх повноважень є підставою для усунення його від виконання обов'язків під час провадження у справі про банкрутство. Законом України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" встановлені вимоги до особи арбітражного керуючого, його права, обов'язки, відповідальність тощо.

Таким чином, у процесі вдосконалення чинного цивільного законодавства необхідно встановити, що у разі звернення відповідного органу державної влади до суду з метою забезпечення виконання свого рішення про припинення певної юридичної особи шляхом злиття, приєднання, поділу та перетворення, суд, задовольняючи позов цього органу, повинен вирішити питання призначення персонального складу комісії з припинення цієї юридичної особи.

Комісія з припинення юридичної особи повинна формуватися з числа фізичних осіб-підприємців, які на підставі ліцензії, виданої уповноваженим органом, здійснюють виконання примусової реорганізації.

Щодо фізичних осіб-підприємців, яким пропонується на підставі ліцензії надавати виключне право здійснення примусового припинення юридичних осіб з правонаступництвом, то їх правовий статус, повноваження, порядок ліцензування вказаної діяльності підлягає нормативно-правовому регулюванню. Зокрема видається доцільним встановити вимоги до їх особи, наприклад, передбачити, що не можуть здійснювати заходи щодо примусового припинення юридичних осіб з правонаступництвом:

- 1) підприємці, які є заінтересованими особами (тобто кредиторами, боржниками, учасниками юридичної особи, стосовно якої прийнято рішення про примусове припинення, тощо);
- 2) особи, які працюють за трудовим договором (або на інших правових підставах) з юридичною особою, щодо якої прийнято рішення про примусове припинення;
- 3) особи, яким заборонено здійснювати цей вид підприємницької діяльності або займати керівні посади;
- 4) особи, які мають судимість за вчинення корисливих злочинів.

Подібно до законодавчого регулювання діяльності арбітражних керуючих варто встановити, що на випадок заподіяння шкоди діяльність вказаних осіб підлягає обов'язковому страхуванню. Також слід закріпити, що невиконання або неналежне виконання обов'язків вказаними особами може бути підставою для їх усунення від покладених на них обов'язків, а у разі заподіяння шкоди — також підставою для анулювання їх ліцензії.

Підсумовуючи вищевикладене, конкретизуючи деякі проблеми, вважаємо за можливе зробити висновок, що підвищення ролі суду у процедурі примусового припинення юридичних осіб з правонаступництвом могло б слугувати суттєвою гарантією її законності, а також враховуватиме позитивний досвід багатьох зарубіжних країн.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільного права та процесу
Львівського національного університету імені Івана Франка
(протокол № 4 від 22 жовтня 2008 року)*

¹⁰ Рябцева Я. Г. Правовий статус арбітражного керуючого: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 "Господарське право; господарсько-процесуальне право" / Я. Г. Рябцева. — К., 2006. — С. 4.